

LIBRIS

We know
books

Ciprian Costin APINTILIESEI
Pr. Constantin POGOR
(coordonatori)

TEOLOGIA ORTODOXĂ ROMÂNEASCĂ ÎN DIASPORA. MISIUNE ȘI CREATIVITATE

Tendențe și direcții în cercetările actuale
ale teologilor ortodocși români din afara granițelor României

Traducere de Ștefan-Francisc VORONCA,
Liviu AIRINEI și Ioan MERA

BASILICA
BUCUREȘTI
2024

CUPRINS

PREFAȚĂ LA EDIȚIA ÎN FRANCEZĂ.....	9
NOTA EDITORILOR.....	11

I. SFÂNȚA SCRIPTURĂ ȘI HERMENEUTICĂ

RECEPTAREA CĂRȚILOR „DEUTEROCANONICE” ALE VECHIULUI TESTAMENT ÎN BIBLIILE ORTODOXE Dr. Ștefan MUNTEANU	15
--	----

ÎNTÂIETATE REDACȚIONALĂ SAU LOGICĂ NARATIVĂ?
STUDIUL NARATIV LA *JUDECĂTORI* 4-5

Pr. Dr. Constantin POGOR	41
--------------------------------	----

„SĂ NE ÎNCHINĂM AȘTERNUTULUI PICIOARELOR LUI”
DESPRE ÎNȚELEGEREA CREȘTINĂ A TEXTELOR
IEȘIREA 24, PSALMI 98/99, 5 ȘI 131/132, 7

Pr. Dr. Bogdan G. BUCUR.....	66
------------------------------	----

RĂSTIGNIREA LUI HRISTOS ÎN CINEMATOGRAFIE

Pr. Bogdan Florin VLAICU.....	81
-------------------------------	----

II. TRADIȚIE(-I), DOGME ȘI CANOANE

BOTEZUL CA POARTĂ DE INTRARE ÎN BISERICĂ. GRANIȚELE
BISERICII ȘI RECUNOAȘTEREA RECIPROCĂ DINTRE BISERICI

Pr. Dr. Radu BORDEIANU.....	113
-----------------------------	-----

SLUJIND COMUNIUNII – REGÂNDIND RELAȚIA

*DINTRE PRIMAT ȘI SINODALITATE. O ANALIZĂ TEOLOGICĂ
A DOCUMENTULUI EMIS ÎN 2018 DE GRUPUL COMUN
DE LUCRU ORTODOX-CATOLIC „SFÂNTUL IRINEU”*

Dr. Viorel COMAN	138
------------------------	-----

PRINCIPIUL CANONIC AL *ICONOMIEI* ȘI DOMENIILE SALE
DE MANIFESTARE ÎN BISERICĂ

Pr. Dr. Patriciu VLAICU 163

ELEMENTE DE OCULTURĂ ORTODOXĂ II: TRADIȚIA

Pr. Dr. Ionuț D. BĂNCILĂ 182

III. PĂRINȚI ȘI SCRITORII AI BISERICII, DE IERI ȘI DE AZI

POMII PARADISULUI: PERSPECTIVE PATRISTICE

Pr. Dr. Doru COSTACHE.....207

ÎNTOARCEREA ÎN PARADIS: O INTERPRETARE COSMOLOGICĂ
A BISERICII DIN PERSPECTIVA SFINȚILOR VASILE CEL MARE
ȘI GRIGORIE DE NYSSA

Pr. Dr. Justin A. МИНОС.....233

SUFLETUL LUMII ÎN METAFIZICA LUI VLADIMIR SOLOVIOV

Dr. Ciprian Costin APINTILIESEI.....247

ZIDIND ORTODOXIA ROMÂNEASCĂ: ATITUDINEA
FAȚĂ DE OCCIDENT A PĂRINTELUI STĂNILOAE
ÎN LUCRĂRILE SALE TÂRZII

Dr. Petre MAICAN.....266

ECUMENISMUL LUI STEINHARDT ȘI IMPOSIBILUL
CARE NI SE CERE

Dr. Răzvan PORUMB.....285

IV. TEOLOGIE, PRACTICĂ(-I) ȘI SPAȚIU(-II) LITURGIC(-E)

„TRADIȚIE” ȘI „TRADIȚIONALISM” ÎN SLUJIREA LITURGHIEI

PS Dr. Petru PRUTEANU, episcop de Caffa.....315

ESTETICA TEOLOGICĂ ORTODOXĂ RĂSĂRITEANĂ
ȘI EXPERIENȚA SPAȚIILOR BISERICEȘTI ÎN COMUNITĂȚILE
DIN DIASPORA

Dr. Vasile-Octavian МИНОС.....346

V. TEOLOGIE ETICĂ

CONTRIBUȚII LA ÎNTOCMIREA UNEI ETICI ORTODOXE:
MAX WEBER, MARCEL MAUSS ȘI TEOLOGIA ORTODOXĂ

Dr. Maria HÄMMERLI 375

DINAMICA ETICII ORTODOXE: RECOMPUNERI
ȘI CONTINUITĂȚI ALE DARULUI ÎN VREMURI
DE PERTURBĂRI SISTEMICE

Dr. Maria HÄMMERLI 407

ANTROPOLOGIA CREȘTINĂ, PUSĂ SUB PRESIUNE
DE INTELIGENȚA ARTIFICIALĂ?

Pt. Dr. Răzvan Andrei IONESCU 425

RECEPTAREA CĂRȚILOR „DEUTEROCANONICE” ALE VECHIULUI TESTAMENT ÎN BIBLIILE ORTODOXE

Dr. Ștefan MUNTEANU

Abstract: Studiul de față este o scurtă prezentare a poziției Bisericii Ortodoxe cu privire la cărțile „deuterocanonice” care sunt incluse în Bibliile ortodoxe. Studiul este structurat în trei părți: 1. ceea ce ne spun Părinții Bisericii despre canon și deciziile sinoadelor ecumenice cu privire la cărțile incluse în Vechiul Testament; 2. participarea ortodocșilor la discuțiile dintre catolici și protestanți cu privire la canonul Bibliei în secolul al XVII-lea; 3. dezbaterile despre cărțile „canonice” și „necanonice” între teologii ortodocși de astăzi.

Cuvinte-cheie: Biblia ortodoxă, Vechiul Testament, Tradiție, cărțile anaginoscomena

Introducere în terminologie

În Bibliile ortodoxe, pe lângă cele 39 de cărți ale Vechiului Testament recunoscute de toți creștinii ca fiind canonice, se adaugă mai multe scrieri care nu se regăsesc în *Biblia ebraică*, dar care au fost transmise prin intermediul traducerii grecești *Septuaginta* (*LXX*). Este cazul cărților *Tobit*, *Iudita*, *Înțelepciunea lui Solomon*, *Ecclesiastul*, *Baruh*, *Epistola lui Ieremia*, *Macabei* (1-4), *3 Ezdra*, *Rugăciunea lui Manase*, *Psalmul* 151, precum și adăugirile grecești la *Estera* (șase adăugiri indicate în traducerile moderne prin litere ale alfabetului) și la *Daniel* – *Rugăciunea lui Azaria* și *Cântarea celor trei Tineri* (*Daniel* 3, 24-90), *Istoria Susanei* (*Daniel* 13), *Istoria Balaurului* (*Daniel* 14) – la care se adaugă, doar în edițiile slavone, *4 Ezdra* tradus după *Vulgata*. Pentru ortodocși, totalitatea cărților „deuterocanonice” și adaosurile grecești

sunt considerate ca fiind *anaghinoscomena*, cu alte cuvinte cărți „îngăduite pentru a fi citite” sau „bune de citit”¹.

Cu toate acestea, terminologia folosită pentru a desemna aceste cărți ridică următoarele întrebări: care sunt limitele canonului Vechiului Testament în Biserica Ortodoxă? Mai precis, cărțile *anaghinoscomena* sunt considerate ca fiind „deuterocanonice”, așa cum au fost decretate în Biserica Catolică de către Conciliul de la Trento (1545-1563)²? Sau trebuie să fie considerate cărți „apocrife”, așa cum au fost catalogate de Luther în traducerea sa a Bibliei în limba germană (1534) și regrupate separat³?

Absența, în cadrul Bisericii Ortodoxe, a unei decizii oficiale care să stabilească cadrele exacte ale canonului Vechiului Testament și a statutului cărților „deuterocanonice” nu ne oferă un răspuns imediat. Acest lucru nu reprezintă un dezinteres al Ortodoxiei în legătură cu determinarea cărților care constituie Sfânta Scriptură, ci dorința să rămână fidelă la ceea ce ea numește Sfânta Tradiție. În Tradiție, transmisă și dezvoltată de-a lungul secolelor, Biserica Ortodoxă găsește răspunsuri la întrebările despre canon și despre cărțile „deuterocanonice”.

Astfel, fără a avea pretenția de a fi exhaustivi, în următorul studiu ne propunem să analizăm ceea ce ne transmite Tradiția, axându-ne în special pe următoarele trei puncte:

1. Învățătura Sfinților Părinți și hotărârile Sinoadelor cu privire la canonul Vechiului Testament în primul mileniu;

¹ Pentru a ușura prezentarea, în continuare cărțile *anaghinoscomena* vor fi denumite „deuterocanonice”, deși acest termen nu este folosit în tradiția ortodoxă.

² Conciliul a declarat canonice cărțile „găsite în vechea ediție a Vulgatei latine”, adică 46 de cărți din Vechiul Testament, inclusiv *Tobit*, *Iudita*, *Înțelepciunea lui Solomon*, *Ecclesiastul*, *Baruh* (cu *Epistola lui Ieremia*), *1* și *2 Macabei*, precum și adăugirile grecești la *Estera* și *Daniel* (cf. DENZINGER, nr. 1501-1508).

³ În Biblia sa în limba germană (1534), Luther a scos deuterocanonicele din ordinea tradițională a Vulgatei și le-a grupat după cele 39 de cărți ale canonului ebraic. Astfel, *Iudita*, *Înțelepciunea lui Solomon*, *Tobit*, *Ecclesiastul*, *Baruh*, *1* și *2 Macabei*, precum și adăugirile grecești la *Estera* și *Daniel*, la care Luther adaugă *Rugăciunea lui Manase*, sunt numite: „apocrife: cărți neacceptate în Sfânta Scriptură, care sunt totuși folositoare și bune de citit” (cf. *Biblia Germanica*, Hans Lufft, Wittenberg, 1534, p. 156).

2. Participarea ortodocșilor la discuțiile dintre catolici și protestanți cu privire la canonul Bibliei în secolul al XVII-lea;

3. Dialectica teologilor ortodocși de astăzi despre cărțile „canonice” și cele „necanonice”.

Învățătura Sfinților Părinți și hotărârile Sinoadelor cu privire la canonul Vechiului Testament în primul mileniu

În Biserica Ortodoxă, canonul Sfintei Scripturi – care cuprinde Vechiul și Noul Testament – este legat în mod special de Tradiție. Aceasta din urmă este alcătuită din învățăturile Sfinților Părinți, hotărârile sinoadelor, slujbele bisericii, rugăciunile, imnurile și icoanele⁴. Din cărțile care trebuie păstrate în canonul Vechiului Testament, învățăturile unor Părinți ai Bisericii sunt considerate normative, cum ar fi Sf. Atanasie cel Mare, Sf. Chiril al Ierusalimului și Sf. Grigore Teologul, precum și hotărârile sinoadelor locale și ecumenice. Deși Sfinții Părinți și sinoadele au condus la decizii importante, aceștia confirmă mai multe liste canonice care nu se află în concordanță. După cum vom vedea, problema nu constă doar în numărul cărților cuprinse în aceste liste, ci și în denumirea, ordinea, statutul și utilizarea lor. Din acest motiv, întrebarea privind limitele exacte ale canonului Vechiului Testament a rămas deschisă de-a lungul primului mileniu.

În secolul al IV-lea, în Răsărit observăm o distincție între cărțile din canonul ebraic și cele care nu erau cuprinse în el, dar care fuseseră transmise în manuscrisele *LXX*⁵. Originea acestei distincții este explicată în *Scrisoarea festivă 39* a Sf. Atanasie cel Mare (295-373)⁶.

⁴ Pentru mai multe detalii, a se vedea: Ștefan MUNTEANU, „Traduzione e tradizione. La partecipazione degli ortodossi ai progetti interconfessionali di traduzione della Bibbia”, în: *Lateranum*, 87 (2021), pp. 313-324.

⁵ cf. Eric JUNOD, „La formation et la composition de l'Ancien Testament dans l'Église grecque des quatre premiers siècles”, în Jean-Daniel KAESTLI, Otto WERMELINGER (eds), *Le Canon de l'Ancien Testament. Sa formation et son histoire*, coll. *Le monde de la Bible*, Éd. Labor et Fides, Geneva, 1984, pp. 105-151.

⁶ *PG* 26, col. 1438.

El pune deoparte mai întâi cărțile „canonice”, adică cele 22 de cărți păstrate în Biblia ebraică în conformitate cu numărul de litere din alfabetul ebraic⁷. Această listă include, de asemenea, *Baruh* și *Epistola lui Ieremia*, care sunt socotite ca o singură carte împreună cu *Ieremia* și *Plângeri*, în timp ce *Estera* lipsește. Sfântul Atanasie face apoi distincția cu „alte cărți” din *LXX*, care „nu sunt canonizate”, dar pe care „Sfinții Părinți le-au recomandat să fie citite” în Biserică, pentru catehumeni⁸. În cea de-a doua categorie a Sfântului Atanasie se numără cinci cărți: *Înțelepciunea lui Solomon*, *Ecclesiastul*, *Estera*, *Iudita* și *Tobit*. Potrivit Sfântului Atanasie, aceste cărți nu conțin învățături ascunse sau taine, ci îi îndeamnă pe catehumeni să „urască păcatul și să se ferească de idolatrie”. Cu alte cuvinte, ele sunt clare și nu necesită niciun comentariu. În final, o a treia categorie include „apocrifele”, de exemplu cărțile *Enoh*, *Isaia* și *Moise*⁹. Aceste cărți sunt „invenții ale ereticilor” și Sfântul Atanasie le condamnă deschis: „este de datoria noastră să respingem astfel de cărți”. În practică, Sfântul Atanasie a acordat puțină atenție distincției dintre cărțile canonice și cele „bune de citit” pentru pregătirea catehumenilor. El le citează cu aceeași formulă: „așa cum spune Sfânta Scriptură”¹⁰. O mențiune similară se găsește în aceeași perioadă

⁷ Cele 24 de cărți ale Bibliiei ebraice corespund celor 39 de cărți ale Vechiului Testament. Diferența dintre cele două numere se explică prin faptul că mai multe scrieri, distincte în *LXX*, sunt cuprinse într-o singură carte în canonul ebraic: 1-2 *Samuel*, 1-2 *Regi*, cei 12 *profeți*, *Esdra* și *Neemia*, 1-2 *Cronici*. În cazul în care numărul celor 24 de cărți este redus la 22, diferența se explică prin atașarea cărții *Rut* la cartea *Judecători* și a *Plângerilor* la *Ieremia* [a se vedea: Șt. MUNTEANU, „Les «écarts» rédactionnels entre le Texte Massorétique et la Septante et leur intérêt pour le canon chrétien de la Bible”, în: *Biblicum Jassyense*, 5 (2014), pp. 39-56].

⁸ Din sintagma „δέ παρὰ τῶν πατέρων ἀναγινώσκεισθαι” se naște în Biserică Ortodoxă denumirea de *anaghinoscomena* („permisă pentru a fi citită”) pentru cărțile care nu sunt cuprinse în canonul ebraic.

⁹ Numele celor trei apocrife sunt transmise exclusiv în limba coptă [cf. Gabriella ARAGIONE, „La Lettre Festale 39 d’Athanasie”, în Gabriella ARAGIONE, Éric JUNOD, Enrico NORELLI (eds), *Le canon du Nouveau Testament: regards nouveaux sur l’histoire de sa formation*, coll. *Le monde de la Bible*, vol. 54, Éd. Labor et Fides, Geneva, 2005, pp. 197-219].

¹⁰ De exemplu, în *Împotriva păgânilor* 11, Sfântul Atanasie citează *Înțelepciunea lui Solomon*: „Toată această nebunie a idolilor a fost prorocită demult în Scriptură, când se spune: «Gândul plâsmuirii de idoli a fost începutul aprinderii spre desfrâu, și născocirea lor a fost pierderea vieții» (*Înțelepciunea lui Solomon* 14, 12)” [cf. Sf. ATANASIE CEL

la Sf. Chiril al Ierusalimului (313-387). În Omiliile sale rostite în jurul anului 350, Sfântul Chiril a poruncit să se respecte cele 22 de cărți ale Vechiului Testament „traduse de cei șaptezeci și doi de interpreți” (*Omilii catehetice* IV, 33, 35-36)¹¹. Pentru el, acestea sunt singurele cărți primite de Biserică și „recunoscute de toți”. Cu toate acestea, în enumerarea sa, Sfântul Chiril include *Baruh*, *Plângerile lui Ieremia* și *Epistola lui Ieremia*. După lista cărților canonice, Sfântul Chiril face următoarea afirmație: „dar toate celelalte să vină pe locul al doilea”¹², fără a da nicio lămurire despre uzul sau despre titlurile cărților. Face oare acesta referire la cărțile „deuterocanonice”? În cele din urmă, Sfântul Chiril vorbește despre cărțile care nu trebuie citite în Biserică sau în particular. El le numește „apocrife” și „controversate”, dar fără să menționeze ce cărți se încadrează în aceste două categorii. Ca și Sfântul Atanasie, Sfântul Chiril nu și-a limitat scrierile la cele 22 de cărți canonice, ci a citat și „deuterocanonicele”¹³.

Alte liste, de data aceasta în versuri, pentru a facilita reținerea canonului, ne-au fost transmise de Sf. Grigorie Teologul și de Sf. Amfilohie de Iconium.

În *Poemele* sale, Sf. Grigorie Teologul (329-390) folosește diverse structuri metrice pentru a pune în versuri numele cărților

MARE, „Introduction”, în *Contre les païens*, trad. Pierre Thomas Camelot, coll. *Sources chrétiennes*, vol. 18 bis, Éd. Cerf, Paris, 31983, pp. 85-87].

¹¹ PG 33, col. 496A, 497C, 500-501A.

¹² Expresia „în al doilea rând” (ἐν δευτέρῳ) l-a inspirat probabil pe dominicanul Sixtus de Siena (1520-1569), care, în enciclopedia sa *Bibliotheca Sancta* (1566), a folosit termenul „deuterocanonice” pentru a desemna cărțile din LXX prezente în *Vulgata*: „Cum in prima huius operis Sectione autores Protocanonicos librorum utriusque testamenti, qui ad Primum sacri canonis ordinem pertinent, enumeraverimus ; consequens est, ut in hac secunda Sectione, scriptores Deuterocanonicos librorum tam veteris, quam novi testamenti, qui in Secundo eiusdem canonis ordine collocantur, breviter designemus : incipientes a libris veteris testamenti, de quibus olim orthodoxi patres addubitarunt, & quos hebrei, excepto libro Esther, inter divina scripta non recipiunt, horum index hic est” (SIXTUS DE SIENA, *Bibliotheca sancta ex precipuis Catholicæ Ecclesiæ auctoribus collecta*, Veneția, 1566, p. 42).

¹³ În *Cateheza baptilmală* IX, 2, Sfântul Chiril îl consideră pe Solomon ca fiind autorul *Înțelepciunii*: „Dar este posibil să ajungem la o idee despre puterea sa din lucrările sfinte, după spusele lui Solomon: «Căci din mărimea și frumusețea fapturilor poți să cunoști bine, socotindu-te, pe Cel care le-a zidit» (*Înțelepciunea lui Solomon* 13, 5)” [cf. Sf. CHIRIL AL IERUSALIMULUI, *Les catéchèses*, trad. Jean Bouvet, în coll. *Pères dans la foi*, vol. 53-54, Éd. Migne, Paris, 1993, p. 130].

canonice, pe care le numește „aprobată”¹⁴ (*Poemul I*, 12). Ca și la Sfântul Atanasie, lista conține 22 de cărți „antice, echivalentul celor douăzeci și două de litere ale limbii ebraice”, din care lipsește *Estera*. Sfântul Grigorie exclude complet „deuterocanonicele”, afirmând (după ce enumeră cărțile Noului Testament) că „dacă există una în afara acestora, nu se numără printre cele autentice”. În ciuda acestei afirmații, Sfântul Grigorie a citat „deuterocanonicele” în cuvântările sale¹⁵.

La scurt timp după Sfântul Grigore, Sf. Amfilohie de Iconium (†394) a compus un poem pentru Seleucus cu „singura listă adevărată a scrierilor inspirate” (*Iambes à Séleucos* 251-319). Pentru Vechiul Testament, el enumeră 22 de cărți, indicând, de asemenea, că „unii cred că ar trebui să se adauge *Estera*”. Sfântul Amfilohie nu amintește de cărțile „deuterocanonice” sau „apocrife”¹⁶.

Una dintre ultimele liste canonice din secolul al IV-lea se găsește la Sf. Epifanie de Salamina (315-403). În două dintre lucrările sale, Sfântul Epifanie adaptează lista celor 27 de cărți ale Vechiului Testament la cele 22 de litere ale alfabetului ebraic¹⁷. După ce enumeră cărțile, adaugă că *Ecclesiastul* și *Înțelepciunea lui Solomon* se numără printre cărțile „contestate” de către evrei „pe lângă alte cărți apocrife”¹⁸ (*Panarion* VIII, 6, 1-4). În altă parte, el precizează că *Ecclesiastul* și *Înțelepciunea lui Solomon* sunt cu siguranță „folositoare”, dar nu sunt așezate în Sfânta Scriptură; „de aceea nu au fost puse în chivot, adică în Chivotul Legământului” (*Despre măsuri și greutatea* 22-23)¹⁹. În orice caz, Epifanie nu a folosit niciuna dintre aceste două cărți în lucrările sale.

¹⁴ PG 37, col. 473A.

¹⁵ În *Cuvântări* IV, 12, Sfântul Grigorie citează *Ecclesiastul*: «Coborât-a pe cei puternici de pe tronuri și a înălțat pe cei smeriți» (*Luca* 1, 52) și «cel la care nu se gândea nimeni a purtat stema» (*Ecclesiastul* 11, 5). Împrumut din nou aceste cuvinte din dumnezeiasca Scriptură [cf. SF. GRIGORE TEOLOGUL, *Discours* 4-5, trad. Jean Bernardi, în coll. *Sources chrétiennes*, vol. 309, Éd. Cerf, Paris, 1983, p. 105].

¹⁶ PG 138, col. 925C-928B.

¹⁷ Sfântul Epifanie explică faptul că 5 dintre cele 22 de litere ale alfabetului ebraic sunt consoane duble (kaf, mem, nun, pe, șade), ceea ce face un total de 27 de litere. Enumerând 27 de cărți pentru Vechiul Testament, Sfântul Epifanie ajunge astfel la același număr de cărți ca și pentru Noul Testament.

¹⁸ PG 41, col. 214A-B.

¹⁹ PG 43, col. 244.

Ansamblul tuturor acestor mărturii arată că, în secolul al IV-lea, Sfinții Părinți și-au arătat preferința pentru canonul ebraic al Vechiului Testament, format din 22 de cărți²⁰. În același timp, trebuie să reținem trei puncte importante din listele lor canonice:

1. În primul rând, dacă numărul de cărți corespunde cu cel al Biblii ebraice, textul rămâne cel al *LXX* cu toate particularitățile sale²¹;

2. În al doilea rând, lista „deuterocanonicelor” păstrează o anumită cursivitate la Sfinții Părinți, care, deși le citează în operele lor, nu le menționează pe toate²²;

3. În al treilea rând, deși Sfinții Părinți și-au exprimat uneori îndoielile cu privire la „deuterocanonice”, aceștia nu le-au așezat niciodată în rândul „apocrifelor” și nici măcar printre textele „respinse” de Biserică pentru erezie²³.

Cu toate acestea, după secolul al IV-lea, Biserica a continuat să fie preocupată de definirea corpusului Sfintei Scripturi. Diferitele poziții formulate de Sfinții Părinți au început să fie adunate într-o formulare

²⁰ Această alegere ar putea fi explicată prin atitudinea Bisericii față de anti-iudaismul radical al marcionismului și față de curentele gnostice din secolul al II-lea și al III-lea. Listele canonice au fost apoi folosite pentru a combate orice deviere, indicând cărțile considerate de Biserică ca fiind folositoare sau cel puțin sigure pentru doctrina sa, inclusiv pentru doctrina morală. În cele din urmă, aceasta a condus la suspiciunii în ceea ce privește „deuterocanonicelor”, în ciuda utilizării lor constante de către Sfinții Părinți și Biserică.

²¹ Aceasta înseamnă că *Estera* conține și adaosurile care lipsesc din originalul ebraic, că *Daniel* conține *Cântarea celor trei Tineri*, *Istoria Susanei* și *Istoria Balaurului*, că *Ieremia* include *Barub*, *Plângerile lui Ieremia* și *Epistola lui Ieremia*, că 1 și 2 *Ezdra* corespunde cu *Ezdra* A și B din *LXX* și că *Psaltirea* se încheie cu *Psalmul* 151, menționat pentru prima dată de Sf. Atanasie cel Mare (*Scrisoarea către Marcellinus* 14 și 25).

²² Doar în cele trei mari codice grecești ale *LXX*, *Vaticanus* (secolul al IV-lea), *Sinaiticus* (secolul al IV-lea) și *Alexandrinus* (secolul al V-lea), se găsește lista completă a „deuterocanonicelor” ortodoxe și catolice [cf. Robert A. KRAFT, „The Codex and Canon Consciousness”, în Lee Martin McDONALD, James A. SANDERS (eds), *The Canon Debate*, Hendrickson, Peabody, 2002, pp. 229-233].

²³ Sfinții Părinți descriu cărțile proprii *LXX* ca fiind „bune de citit” (Sfântul Atanasie) sau „folositoare” (Sfântul Epifanie), nexistând însă un consens în ceea ce privește definirea utilizării lor: Sf. Atanasie le recomandă pentru catehumeni, iar *Constituțiile apostolice*, pentru tineri. Prin urmare, este posibil ca statutul și utilizarea „deuterocanonicelor” să fi variat în Orient [cf. Gilles DORIVAL, „L'apport des Pères de l'Église à la question de la clôture du canon de l'Ancien Testament”, în Jean-Marie AUWERS, Henk Jan DE JONGE (eds), *The Biblical Canons*, coll. *Bibliotheca ephemeridum theologiarum lovaniensium*, vol. CLXIII, Leuven University Press, Leuven, 2003, pp. 106-107].

comună. Acest lucru s-a petrecut la sfârșitul secolului al VII-lea, în cadrul Sinodului al VI-lea Ecumenic (cunoscut și sub numele de Sinodul al II-lea *Trulan* sau *Quinisext*). Întrunit la Constantinopol în 692, sinodul a aprobat mai multe liste canonice: cele ale Sf. Atanasie cel Mare, Sf. Grigorie Teologul și Sf. Amfilohie de Iconium, precum și cele transmise în *Constituțiile apostolice* și în actele Sinoadelor locale din Laodiceea, în Frigia, și din Cartagina (Canonul 2)²⁴. Cu toate acestea, ca și în cazul Sfinților Părinți, listele *Constituțiilor apostolice* și ale celor două sinoade nu corespund în ceea ce privește numărul, utilizarea și statutul cărților.

Astfel, *Constituțiile apostolice* (scrise în Siria spre sfârșitul secolului al IV-lea) menționează ca „sfinte și vrednice de laudă” cele 22 de cărți ale canonului ebraic, împreună cu *1, 2, 3 și 4 Macabei*. La această listă se adaugă următoarea îndrumare: „Trebuie să-i învățați pe tinerii voștri înțelepciunea învățatului Sirah”²⁵ (Canonul 85). Sinodul de la Laodiceea (360) a reprodus canonul ebraic, citând *Baruh* împreună cu *Cartea lui Ieremia* și, după *Plângerile lui Ieremia*, menționează „epistolele”, cele care ar putea corespunde cu *Epistola lui Ieremia* (Canoanele 59 și 60)²⁶. Sinodul de la Cartagina (397-419) a enumerat 44 de cărți ale Vechiului Testament care trebuie citite în Biserică „sub numele de Sfinte Scripturi” (Canoanele 24 și 47)²⁷. Această listă nu face nicio distincție între cele 22 de cărți ale canonului ebraic și *Tobit*, *Iudita*, *1 și 2 Macabei*, *Înțelepciunea lui Solomon* și *Ecclesiastul* (ambele atribuite lui Solomon). Lipsesc, de asemenea, *Plângerile lui Ieremia* și *Baruh* (probabil aflate sub denumirea de *Ieremia*)²⁸.

²⁴ Cf. Ioan N. FLOCA, *Canoanele Bisericii Ortodoxe*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1991, pp. 95-96; Périclès-Pierre JOANNOU, „Les canons des conciles œcuméniques”, în Périclès-Pierre JOANNOU (ed.), *Fonti*, fasc. I: *Discipline générale antique*, vol. 1/1: *Pontificia Commissione per la redazione del Codice di diritto canonico orientale*, Grottaferrata, Roma, 1962, pp. 120-125.

²⁵ *Les Constitutions apostoliques III*, trad. Marcel Metzger, în coll. *Sources chrétiennes*, vol. 336, Éd. Cerf, Paris, 1987, pp. 307-309.

²⁶ Cf. *Enchiridion delle Encicliche (1740-1994)*, trad. Erminio Lora, Rita Simionati, coll. *Strumenti*, vol. I, Ed. Dehoniane, Bologna, 1994-1998, nr. 11-13 (text latin cu traducere italiană).

²⁷ PG 94, col. 1180B-C.

²⁸ Și în cazul Sfinților Părinți, menținea „două cărți ale lui *Ezdra*” din listele *Constituțiilor apostolice* și ale Sinoadelor de la Laodiceea și Cartagina se referă la *Ezdra A* și *B* din *LXX* (respectiv la *1, 2 și 3 Ezdra* din *Vulgata*) [cf. Henry Hoyle HOWORTH,

Stabilirea tradiției autentice se dovedește, prin urmare, complicată, în ciuda hotărârilor Sinodului al VI-lea Ecumenic, pozițiile exprimate de Sfinții Părinți în secolul al IV-lea continuând să reprezinte un punct de reper²⁹.

De exemplu, Sf. Ioan Damaschin (676-749), inspirându-se din Sf. Epifanie de Salamina, a declarat în lucrarea sa *Despre Credința ortodoxă* (scrisă în jurul anului 730-740) că există 22 de cărți ale Vechiului Testament „asemenea literelor alfabetului ebraic”³⁰. Apoi adaugă că *Înțelepciunea lui Solomon și Ecclesiastul*, fără a fi numărate cu cele canonice, sunt „pline de har” și „bune” (4, 17), acesta folosindu-le în lucrarea sa *Despre Credința ortodoxă*³¹.

La începutul secolului al IX-lea, Sf. Nichifor, patriarhul Constantinopolului (806-815), a anexat la *Cronografia* sa (scrierea este o recapitulare a evenimentelor de la crearea lumii până în 829, anul morții sale) un catalog al cărților canonice (*Stichometria librorum sacrorum*)³². După ce enumeră cele 22 de cărți folosite în Biserică și canonizate,

„The modern Roman canon and the book of Ezra A”, în: *The Journal of Theological Studies*, VII (1906), 27, pp. 343-354; Thomas DENTER, *Die Stellung der Bücher Esdras im Kanon des Alten Testaments*, Freiburg, 1962; Adrian SCHENKER, „La relation d’Esdras A’ au texte massorétique”, în Gerard J. NORTON, Stephen P. PISANO (eds), *Tradition of the Text. Studies offered to Dominique Barthélemy in Celebration of his 70th Birthday*, coll. *Orbis Biblicus et Orientalis*, vol. 109, Universitätsverlag/Vandenhoeck & Ruprecht, Freiburg/Göttingen, 1991, pp. 218-248; Claudio BALZARETTI, „Esdra-Neemia: bilancio di fi ne secolo”, în: *Rivista biblica*, 52 (2004), pp. 289-338].

²⁹ Un secol mai târziu, în 787, Sinodul al VII-lea Ecumenic de la Niceea primise și confirmase „sfintele canoane [...] ale prealăudaților Apostoli, ale celor șase Sfinte Sinoade Ecumenice, ale sinoadelor întrunite local pentru emiterea unor astfel de rânduieli și pe cele ale Sfinților noștri Părinți” (Canonul 1) [cf. Martin JUGIE, *Histoire du Canon de l’Ancien Testament dans l’Église Grecque et l’Église Russe*, în coll. *Études de Théologie Orientale*, vol. 1, Éd. Beauchesne, Paris, 1907, p. 19 (prezentul citat a fost preluat din ediția în limba română: *Canoanele Bisericii Ortodoxe (ediție bilingvă)*, vol. 1: *Canoanele Apostolice și Canoanele Sinoadelor Ecumenice*, trad. Răzvan Perșa, Ed. Basilica, București, 2018, p. 345)] – *n.red.*

³⁰ PG 94, col. 1180.

³¹ *Înțelepciunea lui Solomon* este menționată în rândul cărților canonice în *Despre Credința ortodoxă* 4, 15: „Iar dumnezeiasca Scriptură spune că: «Sufletele celor drepti sunt în mâna lui Dumnezeu și moartea nu se va atinge de ele» (*Înțelepciunea lui Solomon* 3, 1)” [cf. Sf. IOAN DAMASCHIN, *Dogmatica*, trad. Dumitru Fecioru, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1943, p. 152 – *n.trad.*].

³² PG 100, col. 1056D-1057.

Sfântul Nichifor menționează cărțile a căror canonicitate este contestată: 1, 2 și 3 *Macabei*, *Înțelepciunea lui Solomon*, *Ecclesiastul*, *Psalmii* și *Pildele lui Solomon*³³, *Estera* (în timp ce *Baruh* este numărată printre cele canonice), *Iudita*, *Istoria Susanei* și *Tobit*³⁴.

Pe de altă parte, la sfârșitul secolului al IX-lea, un alt patriarh al Constantinopolului, Sfântul Fotie (858-867; 877-886), și-a exprimat aceleași îndoieli discutate la Sinodului al VI-lea Ecumenic³⁵. În *Nomocanonul* său, Sfântul Fotie reia cele trei liste canonice ale *Constituțiilor apostolice* și ale celor două Sinoade locale de la Laodiceea și Cartagina (*Nomocanon* III, 2).

În concluzie, putem afirma că în primul mileniu nu a existat o decizie oficială în Biserica Răsăriteană cu privire la canonul Vechiului Testament. Preferința Sfinților Părinți pentru cele 22 de cărți ale canonului ebraic nu a împiedicat ca „deuterocanonicele” să se bucure de recunoașterea Bisericii. Treptat, ele au căpătat o largă răspândire, în ciuda diferențelor dintre ele. O etapă importantă se remarcă în secolul al XI-lea, când sunt fixate cea mai mare parte a lectionarului, precum și o mare parte din imnografia liturgică³⁶. Printre textele Vechiului Testament citite, comentate, cântate și folosite în rugăciunile din timpul slujbelor se numărau și cele întâlnite în cărțile „deuterocanonice”³⁷.

³³ Culegere de 42 de cântări compuse la începutul secolului al II-lea d.Hr. de creștinii din Siria și atribuite regelui Solomon (cf. *Les Odes de Salomon*, trad. Joseph Guirau, Adalbert-Gautier Hamman, în coll. *Pères dans la foi*, vol. 97, Éd. Migne, Paris, 2007).

³⁴ Cu toate acestea, Sfântul Nichifor citează *Înțelepciunea lui Solomon* 2, 12-23 în *Apologeticus pro sacris imaginibus* (PG 100, col. 752) ca fiind canonică (cf. M. JUGIE, *Histoire du Canon de l'Ancien Testament dans l'Église Grecque et l'Église Russe*, p. 22).

³⁵ PG 104, col. 589-592.

³⁶ Lectionarele bizantine au apărut începând cu secolul al VIII-lea [cf. Sysse G. ENGBERG, „Les lectionnaires grecs”, în Olivier LEGENDRE, Jean-Baptiste LEBIGUE (eds), *Les manuscrits liturgiques, cycle thématique 2003-2004 de l'IRHT*, Éd. IRHT, Paris, 2005].

³⁷ În Liturghia ortodoxă, citirea Vechiului Testament a dispărut din secolul al VI-lea sau al VII-lea. Găsim însă pasaje din Vechiul Testament la trei privergheri: la Nașterea Domnului, la Bobotează și la Buna Vestire, sărbători pentru care se prevede săvârșirea Euharistiei după vecernie (în funcție de ziua din săptămână în care cade sărbătoarea). Același lucru se aplică și în cazul vecerniei cuprinse în Liturghiile de joi și sâmbătă din Săptămâna Mare sau în cele ale Liturghiei Darurilor înainte Sfințite (săvârșită pe tot parcursul Postului Mare, cu excepția sâmbetelor și duminicilor). Celelalte slujbe folosesc pasaje din *Baruh*, *Înțelepciunea lui Solomon*, *Daniel*, *Rugăciunea lui Manase*, 2 și 4 *Macabei*.

Astfel, uzul liturgic elimină observațiile mai mult sau mai puțin critice ale Sfinților Părinți cu privire la aceste cărți specifice LXX. Discuțiile asupra statutului lor nu au fost reluate decât în secolul al XVII-lea, când ortodocșii au fost nevoiți să ia o decizie privind limitele canonului în cadrul dezbaterilor teologice cu protestanții.

Participarea ortodocșilor la discuțiile dintre catolici și protestanți cu privire la canonul Bibliiei în secolul al XVII-lea

Deși Biserica Ortodoxă nu a participat direct la dezbaterile privind canonul Bibliiei între catolici și protestanți în timpul Reformei, ea a fost totuși influențată de diferitele poziții adoptate. Lipsa unei decizii oficiale asupra acestui punct în cadrul Bisericii Ortodoxe a dat naștere, la vremea respectivă, la diverse opinii în rândul teologilor săi³⁸.

Adevăratele controverse privind canonul apar în Biserica Ortodoxă începând cu secolul al XVII-lea. În 1629, Chiril Lukaris, patriarhul Constantinopolului (1620-1637)³⁹, influențat de calvinism, publică la Geneva o *Mărturisire de credință ortodoxă* structurată în 18 articole⁴⁰.

³⁸ În 1625, Sfântul Mitrofan, care mai târziu va fi ales patriarh al Alexandriei, a compus o *Mărturisire de credință ortodoxă* în Helmstedt, Germania. În ceea ce privește Vechiul Testament, el a păstrat cele 22 de cărți ale Bibliiei ebraice, fără să respingă „deuterocanonicele”. În acest sens, el a afirmat că: „multe învățături morale demne de toată lauda sunt cuprinse în ele, dar niciodată Biserica lui Hristos nu le-a primit ca fiind canonice și autentice [...]. Iată de ce nu căutăm să dovedim dogmele prin texte împrumutate din ele” (cap. VII). Lucrarea Sfântului Mitrofan a rămas sub forma unui manuscris până în 1661, când a fost publicată pentru prima dată [cf. Ernest Julius KIMMEL, Hermann Johann Christian WEISSENBORN, *Monumenta fidei ecclesie orientalis*, vol. II, Jenna, Frider, Mauke, 1850, pp. 105-106 (text grecesc și latin)].

³⁹ Născut în Creta în 1572, Sf. Chiril Lukaris a studiat la Veneția și Padova. Este ales patriarh al Alexandriei (1602-1620) și apoi al Constantinopolului până la moartea sa, în 1638. În 1628, a trimis celebrul *Codex Alexandrinus* al LXX regelui Carol I al Angliei.

⁴⁰ Scrisă în latină și intitulată *Confessio fidei reverendissimi domini Cyrilli Patriarchae Constantinopolitani*, mărturisirea a fost tradusă în franceză, engleză și germană în același an. În 1631, Sfântul Chiril a tradus-o în greacă sub titlul *Ανατολική ομολογία της χριστιανικής πίστεως* și i-a adăugat la final patru întrebări și răspunsuri. Această ultimă versiune a fost publicată în greacă și latină la Geneva în anul 1633. Deși Sfântul Chiril se proclamă autorul acestei *Mărturisiri*, unii cercetători contestă această afirmație [cf. Klaus-Peter TÖDT, „Kyrillos Lukaris”, în Carmelo Giuseppe CONTICELLO, Vassa